

A classicus tanulmányok socialis jelentősége.

Írta: VÁRI REZSŐ.

– Befejező közlemény. –

III.

A görög-latin ókor irodalmi remekeinek túlon-túl való fölmagasztalása idejében, tehát a XIX. század első évtizedeiben, divatba jött Németországban az irodalmi remekművek szerzőit classicusoknak, elsőosztályúaknak nevezni el, s azt a tudományos foglalkozást, melyet ekkor már a modern irodalmi művekre is kezdtek kiterjeszteni, a philológiát, classika-philológiának keresztelni el. Philologus volt azelőtt mindenki, ki a régi görögség és latinság szellemi termékeit, első sorban nyelvüket és irodalmukat, beható kutatás tárgyává tette. De midőn a régi görögög és rómaiak életét annak művészi és reális oldaláról is kezdték figyelemre méltatni, s látták azt a szerves kapcsolatot, mely a régiek művészete és irodalma közt fönnáll, WOLF Fr. Á. hangoztatni kezdte, hogy a kutatás e különböző tudománymezőkön csak úgy vezethet gyümölcsöző eredményekre, ha azt a czélt (az emberben rejlő nemesebb képességeknek az ókor szemlélete alapján való kifejtését) az egyes tudományok eredményeinek egymásra vonatkoztatása által tesszük elérhetővé. Most megindultak a kutatás természete és mivolta fölött okoskodó elmélkedések, melyeknek többsége értelmében leszűrődött a múlt század dereka táján az az elmélet, hogy a classika philologia alapjában véve a legszélesebbkörű történetírás, mely a görög és római népnek nyelvén kívül mindenoldalú, tehát vallási, közművelődési, társadalmi, történeti, művészeti és irodalmi életét teszi tudó-

mányos vizsgálat tárgyává az irodalmi és emlékszerű források kritikai elemzése és megvitatása alapján, a földrajzi háttér által adott szempontoknak állandó figyelembevételével s a kellő chronológiai kutatások mellett.

Ennek a tudomány mivoltáról való bölcséleti felfogásnak természetesen a classikus nyelvek tanításában is érvényre kell jutnia. Hiszen a tudománynak legfőbb érdeke, hogy a gyakorlati étellel is megtalálja az oly felette kívánatos érinkező pontokat. Már most visszás dolog, ha az a tanár, ki különben tudománya főbb problémáit ismeri és a classikus ókorról szerzett ismereteket a középiskolában bizonyos mértékig kötelességszerűen közvetíti a tanulókkal – tudománya céljairól s feladatairól alkotott más felfogással sűríti és fűzi le a maga középiskolai tananyagát, mint amily philosophikus felfogás illeti a tudomány bajnokát, mint amily vezérgondolat érvényesül magában a tudományban végig az egész vonalon, »Der philologische Unterricht ist Kultur Unterricht- mondja HANS v. ARNIM illetékes helyen – wem er richtig gegeben wird.« S MOMMSEN szerint: »Der Sprachunterricht in den humanistischen Gymnasien muss notwendig dem Stande der Philologie folgen«. Ez a szempont azt követeli tehát, hogy a classikus nyelvek tanítása a történeti érzék ébrentartásának a szolgálatába szegődjék, ahogy azt jeles német pedagógusok, pld. NATORP hangoztatják is.

De talán a classika-phiológiának nevezett tudomány nem olyan tudomány, hogy érdekünkben állhat annak eredményeit a tanulók százezreivel közölni? A MARCHET osztrák közoktatásügyi minisztertől 1900. januárjában összehívott tanügyi értekezleten egy reichsrati képviselő és réaliskolai tanár felkiáltott: »Ich bitte nur zu bedenken: 60 Jahre Naturwissenschaften! Was bedeutet das? Hát a philológiában az elmúlt 60 esztendő nem jelent talán semmit? Ott vagyunk mi ma, ahol 60 évvel ezelőtt voltunk? Több mint két évezreden át a görög, illetve a latin nyelvben rejlő culturértékek főlészre hozatalával iparkodtak az emberiség nevelői és képezetői bizonyos elsörendű műveltséget adni, mely pld. a XIX. század elején Németországban nem állotta útját a germán faj szellemi és politikai regenerációjának, s most, a természettudományok föllendülésének hatása alatt visszafejlődés állott-e be, hogy e

visszafejlődés láttára be kelljen vonni a classikus tanulmányok gályájának büszkén dagadozó vitorláit?

Legyen szabad azért párhuzamot vonni a között a classika-philologia közt, mely a régebbi idők sajátja volt, és a között, melyet az utolsó 60 esztendőben műveltek.

A fentebb körülvonalozott cél tudatában: megismerni az ókort a maga teljes egészében, belterjesebbé vált a philologia művelése az egész vonalon. A kéziratok kiaknázása azelőtt majdnem ötletszerűnek volt mondható, *most* az olvasások értékét egymásra vonatkoztatottságukban bírálták el s az olvasások vándorlásának, keletkezésének, romlásának valószínű okait is kihüvelyezték s ezzel az eljárással az ókori írók műveit fokozatosan mind szilárdabb és megbízhatóbb alapra helyezték, úgy hogy ma pld. egy plautusi vagy aristophanesi vígjáték a zavaró mozzanatoknak elenyésző kis százaléka mellett élvezhető. Hatvan évvel ezelőtt nem is tudták, mi az a papyrologia, noha papyrusok birtokában volt a tudományos világ, míg a legutolsó évtizedekben mázsaszámra jutottak papyrusokhoz s így többek közt Aristoteles alkotmánytörténeti művéhez, BACCHYLIDES és HERODAS költeményeihez, jelentékeny töredékekhez MENANDER vígjátékaiból s EURIPIDES egy ismeretlen drámájából, s akkora tömeg művelődéstörténeti forráshoz, hogy ma a PTOLEMAEUS-ok görögösített Egyiptomát jobban ismerjük még, mint az anyaországot és más szög alatt látjuk a hellénség culturtörténeti szerepét és hivatását, mint a hogyan azt például még SCHWARCZ GYULA látta.

A kéziratoknak módszeresebb kiaknázásával párhuzamosan haladt a feliratok lázas gyűjtése és az emlékek költséges napfényre hozatala. Midőn a múlt évszázad második évtizedében a berlini akadémia az összes görög feliratok gyűjteményének a megindításához fogott, 6.000-re tette az összes görög feliratok számát, midőn 1859-ben megjelent a vállalat IV. kötete, ez a szám 9.926-ra szökött fel; napjainkban az ismeretes görög feliratok száma meghaladja az 55.000-et, s a berlini akadémia már régen felváltotta a régi corpust egy ujjal. E feliratok ismerete következtében a görög nyelvjárások tisztán bontakoznak ki szemeink előtt; nemcsak Athén történetét és intézményeit ismerjük behatóbban, mint azelőtt, hanem egy sereg más görög államét is, a vallási és magán-

élet számos oldalát. Megismerkedtünk azután az athéni akropolis művészeti kincseivel, a görög archaikus szobrászat alkotásaival; Schliemann ásatásai révén egy egész új korszakkal, az u. n. minosi culturának rendkívül gazdag maradványait ismertük meg, mely ismeret birtokában ma HOMEROST hasonlíthatatlanul szélesebb látókörrel értelmezzük, mint 60 évvel ezelőtt. Nagyobb szakértelemmel fejtik ki 1861. óta a történelék alól Pompeji-t, új város maradványait ásták ki Thera szigetén s archeológiai kutatások nem csak napfényre hozták Pergamon, Ephesus, Delos, Delphi, Olympia, Epidaurus, Eleusis és Thamugadi nagy kiterjedésű rommezőit, hanem az egész észak-afrikai partvidéknek Róma által való civilizációjának számos tanúbizonyosságát. India emlékei épp úgy hirdetnek hellén hatást, mint ahogy gazdag vázaletek egy manapság már hasonló tökéletesség fokára többé nem fejleszthető művészi technika diadalainak a szószólói.

A classikus tanulmányok jövője elé ilyesformán a szomzédos Nyugaton a legbiztatóbb perspektívák tárulnak. Az egész vonalon még nagy, összefoglaló munkák írása van hátra, ez pedig terjedelmes részletkutatások nélkül nem lehet végbe. A hatalmas arányokban meginduló sociológiai kutatások lehetővé teszik, hogy az e tudománykörben fölvetett eszmék s találni vélt elvek és igazságok értékét a régi népek történetére vonatkoztatva tűzpróbának vessük alá, mert nem kapunk egyebütt történetet, mely az emberi mozgalmakat oly átlátszó egymásrahatásukban tükröztetné vissza, mint az ókor két classikus népénél. Keleti hatások felderítése, a hellénség terjeszkedésének okai, a romanismus hatásai a hellénségre, a későkori görögség és latinság fejlődésének története ezer és ezer probléma kidolgozására fogják sorompóba szólítani a kutatóknak még nagyobb tömegét, mint eddig; s ha mindebből Magyarország nem is veszi ki kellőképpen a maga részét, az nem változtat azon a körülményen és tényen, hogy tudományunk a művelt külföldön hatalmas lendületet vett s nekünk primitív szellemi erőnkészletünk tudatában legalább e lendületnek s az elért eredményeknek az ismerete elől nem szabad kínai fallal elzárkóznunk.

Hogy az ilyen ismeretre szert tegyünk, bizony többet kell tennünk, mint a classika-philológiát a sémi-philologia rang-

jára fokozni alá s a maga teljes egészében az egyetemre számítani. Az ilyen philologia művelésére már bizonyos nyelvi és történeti előképzettség birtokában kell az egyetemre menni.

IV.

Ha a culturtörténetre egyáltalában súlyt helyezünk, az antik culturtörténet minden másnak magasan felette áll. Minden más cultura annyiban, a mennyiben cultura, csak suboletikus, ivadék-cultura csakis a classikus világé. Magukat ezeket a suboletikus culturákat csak úgy ösmerjük meg teljesen, ha a görög-latin világét is ösmerjük. Nyilvánvalóvá válik ez, ha röviden kifejtjük a hatást, melyet az ókor irodalma, művészete tudománya az újkorra tett.

Hiszen már grammatikai terminológiánk egész rendszere a görögöké. De a görögöktől kigondolt s a rómaiaktól adoptált verstechnika is jó formákba mintázta a költői előadást, melyekben a legkülönbözőbb nemzetek költői bármely érzelmenek, bármely gondolati tartalomnak megfelelő kifejezést tudtak adni. A PETŐFI anapaestusait, a MADÁCH jambusait, az ENDRÓDI SÁNDOR gyönyörű PETŐFI ódájának PINDAROS-ra emlékeztető paeonikus colonjait valamivel máskép élvezi az, ki kellő latin és görög nyelvi oktatáson ment keresztül, mint az, kit a classikus nyelvtanítás lehellete egyáltalában nem érintett. Képzeljünk továbbá szónokot, ki a maga szónoki adományának kifejtése formáit reflexiónak sohasem vetette alá, ki beéri azokkal a természeti adományokkal, melyek minden szónoki művészet előfeltételei szoktak lenni, u. m. jó orgánum, világosság az előadásban, jó idegenrendszer stb. s képzeljünk aztán egy ugyanabban az ügyben felszólaló szónokot, ki mindezeknek tetejében még a rhetorikai tanultság és rhetorikai kimunkáltság minden kellékével rendelkezik, a kettő közül ki bizonyul majd az ügy rátermettebb harczosának? Már pedig a rhetorikában és dialektikában a görögök és rómaiak oly tanítómestereink, minőknél különbeket más nemzetek irodalmában sehohsem találhatunk. Ami szónoki fogás van, ami egy művészi beszéd fölépítésének a technikáját, ami a meggyőzés eszközeinek gazdag válfajait illati, azon a görög rhetorismus gondolkozott, azt a görög rhetorismus vitte ki az

életbe, azzal ő ismertette meg a világot. A görögök tanították meg a kissé nehézkes eszű, az élet feladatait komolyan néző itáliait az ész hajlíthatóságára, a művészi szónoklás válogatottabb eszközére, s a renaissance által adorait rómaik útján az újkort s talán a XIX. század első évtizedeinek vívódó magyarságát is, mely az iskolában latinos műveltség forrásainál üdítvén magát, a kard helyett a szónak hatalmát ismerte meg s gyakorolni tanulta oly terjedelemben, hogy az manapság már a nemzetnek szinte húsába és vérébe ment át.

De a görög-latin ókor irodalma nemcsak formai szempontból érezte az újkor nemzeti körében a maga termékenyítő hatását, hanem tartalmi tekintetben is, oly kifejezetten, hogy ezt a hatást a maga egészében vázolni itt természetesen lehetetlen. E hatás jelentőségét azonban feltudja fogni az, ki pld. figyelemre méltatja, mit köszön az újkor HOMEROS-ának és az ókori drámának, ha pld. lyrikusokat, minők ANAKREON vagy HORATIUS, teljességgel mellőzünk is.

HOMEROS eposainak a helyébe (a VERGILIUS-én kívül) nemcsak hogy nem tud azzal egyenértékűt adni az utókor, de nagy költők nem is tudták magukat kivonni hatása alól; DANTE, SHAKESPEARE és GOETHE épp úgy merítettek egyenesen vagy közvetve HOMEROS-ból, mint a hogy hatása alatt állottak MILTON, TASSO, KLOPSTOCK, SCHILLER, WIELAND, TENNYSON, VÖRÖSMARTY és ARANY. Eposainak tárgya STEPLINGER kutatásai szerint 49 szomorújátékot s középfajú drámát, 5 vígjátékot, illetve bohózatot, 32 zenekíséretű drámát, illetőleg operettet és cantate-t, 14 ballett-et s 131 operát váltott ki, a regényekről, elbeszélésekről, paródiákról és travestiákról s a képzőművészetre gyakorolt hatásokról nem is szólva. A mellettük kiváló behatást gyakorolt különösen a dráma, nevezetesen attól az időtől fogva, hogy 1548-ban Franciaországban eltiltották a középkori vallásos mysteriumok előadását. Ekkor fordult a színpad az antik írók és pedig első sorban a római comoedia-írók és Seneca felé is, különösen, amióta RONSARD irányította a francziák figyelmét a classikusok felé. De igazában MOLIÉRE-rel kezdődik az ókor drámai művészetének congenialis adaptatiója az újkor világnézetéhez és erkölcsi felfogásához. Megteremtődött így – igaz, olasz és spanyol hatások közreműködése mellett – a francia vígjáték s domináló szerepe mindmáig a nemzetek

vígjátékirodalmában. S az aki MINNA von BARNHELMJÉVEL új irányokat jelölt ki a német vígjáték történetében, LESSING, fiatal korában egyfelől PLAUTUS és TERENCEUS, másfelől MOLIÈRE iskolájába járt.

A tragédiát is Franciaországban az ókor drámájának az ismerete keltette életre. CORNEILLE SENECA tanulmányozása mellett írta meg első tragédiáját, a MEDEÁT, s 13 évvel később az OEDIPUS-t ugyancsak SENECA hatása alatt. RACINE már a római elmélkedő és rhetorisáló tragédia hőseitől a görög tragédia hősei és hősnői felé fordul, kikben a szerelem szenvedélye először jelentkezik tragikus motívum gyanánt, s kik a szív nemesebb és melegebb, gyöngédebb és közvetlenebb érzéseivel hatnak a közönség lelkére. Csak nagy mesterműveire, Iphigeniájára és Phaedrájára utalunk itt. S minden végzett gymnasista tudja manapság, hogy Goethe Iphigeniája, a német drámai költészetnek ez a culminatiója, ugyancsak Euripides olvasásának a hatása alatt készült. Ismeretes a Goethe-philologusok előtt, mennyi más ókori tárgy foglalkoztatta még Goethe-t; mi elégnek tartjuk MÜLLER-rel a Faust II. részének Classische Walpurgisnacht-jára utalni, hol Helena és Faust testesítik meg magukban a classikus eszményeknek a romantikus ideával való összeházasodását, s hol Helena föléptét ugyancsak EURIPIDES Trójai női-nek hatásából magyarázzák ki. S ismételjük-e, amit mások már annyiszor s bőven fejtettek ki, hogy a görög mondavilág Prometheusából mennyit érzékített meg GOETHE Faustjában, abból a Prometheusból, ki az angol SHELLEY-í is híres drámájának a megírására inspirálta, melyben a hős, ki a gonoszszal küzdelemre szállott, diadalmasan felszabadul s a tőle szeretve szeretett emberiség jótevője gyanánt isteni ünneplés tárgya lesz.

És még hosszú sorát sorolhatnók el az újkor jeles drámáinak, melyeket az antik kor irodalmának és mythológiájának a tanulmányozása kiváltott. SCHILLER Messinai arájának a conceptiója, HALM Delfi Ifigeniája, GRILLPARZER-nek Az arany gyapjú című trilógiája, HÖLDERLIN-nek Empedocles halála, ALFIERI Mirrá-ja, SWINBURNE Kalydoni Atalantája, HUGO v. HOFFMANSTHAL-nak a SOPHOKLES hatása alatt költött antik tárgyú drámái, JULES Bois La Furie-je, LECONTE de LISLE tragédiái stb. stb. bizonyítják a hatást, melyet az antik világ a legújabb időkig a modern korra tett.

Még intenzívebb a hatás, melyet az ókori tudományosság ismerete gyakorolt és gyakorol. Ma minden jogtudós épp úgy, mint 50 évvel ezelőtt, rá van szorulva operálni azokkal a fogalmakkal, melyeket a római jogtudomány használt; nem azért, mintha a római jog normákat szolgáltatna, melyek mai jogéletünkre is alkalmazhatók volnának, hanem hogy azokat – mint ZIELINSKI mondja – az adott jogi esetekben felismerni tanuljuk s ez által a gyakorlati életnek sokszor bonyolódott egyes eseteit viszonylag egyszerű formulákra tudjuk visszavezetni. Egész formális logikánk még úgyszólván az ARISTOTELES-é, a tudományos meggyőzés és meggyőződés lehetőségének az elvét a platói dialógusokból meríthetjük állandóan; az ókori erkölcsi felfogás tanulmányozása természetesen hatott a kezdetben classikus-philologus NIETZSCHE-nek különben szélsőségekkel teljes philosophiájának a kialakulására. Ma a külföld szaktudósai nagyon jól tudják, hogy ARISTOTELES a biológiai systematikának megalkotója; hogy akkora tökéletességgel, mint ő neki, még senkinek sem sikerült a biológia számára szolgáló alapelveket bölcseletileg megokolni s törekvéséből máig is tanulhat az utókor. S hiába kicsinyli NORD AU legújabban megjelent s a külföldi kritikától nagyon hűvösen fogadott könyvében azt a tényt, hogy a heliocentrikus világrendszerre való áttérést már ARISTARCHOS csillagász sürgette, három dolgot még sem lehet úgy röviden eldisputálni; 1. hogy COPERNICUS a pápához intézett sajátkezü levelében bevallja, hogy PLUTARCHOS-ból ismerkedett meg a régieknek a föld tengelye körüli forgásának tételével; 2. hogy – s ezt GÜNTHER mondja, a természettudományok ismeretes történetírója – COPERNICUS magyarázatát csak valószínűségi okokra alapította, s 3. a hogy az ARISTARCHOS elméletét ARCHIMEDES vetette el s perhorreskálta a stoikus közvélemény, azonképpen a nagy tekintélynek örvendő TYCHO de BRAUE csillagász szegezte szembe a maga elméletét a COPERNICUS-éval s állotta útját, sok helyütt egészen a XVIII. sz. elejéig, érvényesülésének. EUKLIDES geometriája ma is tankönyve az angol középiskoláknak s ARCHIMEDES physikai s PTOLOMAEUS optikai törvényeit ma is tanulja minden középiskolai tanuló. DIOSCORIDES ma is vezet a pharmacologia terén a törököknél, GALENOS orvostudománya szerint gyógyítanak a persak; ezt

csak azért említjük, hogy bebizonyítsuk, hogy az ókor tudományos hagyatéka nemcsak, hogy a tudományos gondolkodást egy és más tekintetben kialakítani segítette, sőt irányította, hanem a *Keleten* még oly eleven culturtényező, hogy *kiinduló pontjául szolgálhat egy magát hozzája kapcsoló, mert csak ebben az esetben eredményre vezető tudományos megújhdásnak.*

Nem érzem magamat hivatva jellemezni azt a hatást, melyet a classikus ókor az újkor művészetére tett. De aki mint egyszerű laikus bejárja Európa képtárait, az előtt nem ismeretlen Tizian művészte, ki vásznán a maga istenalakjait egészen a humanismus epikuraeus világnézete szellemében testesítette meg; az előtt nem ismeretlen, hogy a görög és római mondavilágnak azon alakjai, melyekkel egy derültebb életfelfogás rokonszenvezni szokott, egy Apollo, Jupiter, Venus, Bacchus, Ceres, a nymphák, satyrok és faunok, mily állandóan kedvelt tárgyai a festészetnek; nem ismeretlen, hogy a római történetnek hősei mily gyakran adták a festő kezébe a teremtő ecsetet; aki a humanismus uralkodó ideáit ismeri, ott látja őket a színek világában ragyogni Raffael freskóiban s Apulejus regényének Raffaelra tett hatását az ő Amor és Psyche-jében. Az antik élet tanulmányozásának gyümölcseképpen állottak elő a nagyhatású Jaques Louis Dávid-nak classikus tárgyú festményei, egy Giulio Carpioni vagy egy Angelica Kauffmann alkotásairól nem is szólva. A görög oszloprendszer föltámasztása, a görög ornamentika alkalmazása az ablakok keretezése és az ajtónyílások művészi megoldása kérdésében, a római ívezetes építésnek föléledése rányomta a maga bélyegét a XV. és XVI. század építészetére; s a XIX. században Schinckel, Klenze, Canina, Hittorff és Gottfried Semper classikus tanulmányai új lendületet adtak az építőművészetnek. S hogy mit tanult Michelangelo a Laokoon-szobortól s Róma gazdag muzeális kincsei alapján Canova és Thorwaldsen, arról mindenki, ki a continens gyűjteményeit látta, minden különösebb tanulmány nélkül fogalmat alkothat magának. S a mai olasz szobrászat fejlettsége csak azért áll-e oly magas fokon, mert a nép örökölt valamit őseinek művészi ízléséből, vagy mert az ókori remekművek szemléletén ízlésének a XV. század óta szüntelenül újabb és

újabb táplálékot adhatott, . . . e kérdésre azt hiszem, nem nehéz feleletet adni!

Az azonban tény, hogy a magyarságra eleddig erjesztő, terményekítő hatással az eredeti görög cultura még nem volt, mert nem igen engedték forrásaihoz zárandokolni. Ha engednők, vajjon nemzeti szerencsétlenség-számba megyen-e az ilyen kísérlet?

V.

A történeti érzék fölkelése!

Hát nyertünk-e ezzel valamit mi, kik tudjuk, hogy már a történetírás célját illetőleg két ellentétes tábor jelszavaival kell megküzdenünk?! Hiszen az egyik tábor azt hangoztatja, hogy a történetírás célja az emberi *társadalmak* történetét írni meg s azok viszontagságait. E célja tudatában BARTH szerint a tárgyak s az e tárgyakon észlelt jelenségek óriási sokféleségével van dolga. Mennél jobban sikerül neki az egyes jelenségek sokadalmában általános érvényű igazságokig emelkedni, annál philosophikusabban végzi feladatát, annál inkább érdemli meg a »történelembölcselet« nevet. Mindenekelőtt oda kell törekednie, hogy a társadalmak típusainak egész sorozatát állítsa fel, ennek elvégezte után pedig azokat a princípiumokat kell vizsgálatnak alávetnie, melyeknek alapján ment át egy-egy korábbi típus egy későbbibe. Törvényeket kell tehát fölfedeznie, úgy miként a természettudományokban; az egyén is a tömegjelenségeknek csak egyik típusa, kinyomata s a sociologikus törvények kényszerítő hatása alatt áll. Akik a történelmi megismerés természetét így írják körül, azokat a *kollektivistikus történetírás* híveinek nevezik.

Ámde ezekkel szemben egy másik tábor, az *individualistikus* történetírás táborának hívei egészen ellentétes álláspontot foglalnak el. »A tömegek – mondja NIETZSCHE – csak három szempontból érdemlik meg, hogy tekintetbe vegyük őket: először mint a nagy emberek elmosódó másolatai, melyeket rossz papíron és elkopott lemezek segítségével állítottak elő; azután a nagy emberek ellen kifejtett ellenállásuk szempontjából; s végül mint a nagy emberek eszközeit; egyébiránt viheti őket és a statisztikát az ördög! Hogyan, a statisztika azt bizonyítaná, hogy a történelemben törvények

vannak? Törvények? Igen, bebizonyítja, mily közönséges és undorítóan egyforma a tömeg: a butaság, majmolás, szerelem és éhség erőinek a hatását nevezzük-e törvényeknek? Ám legyen, de akkor megáll az a tétel is: amennyiben törvények vannak a történelemben, annyiban mitsem ér a történelem, mert a törvényei nem érnek semmit sem!«

Íme kétféle világnézet körvonalai éleződnek ki a háttérben! *Amott* az a meggyőződés nyilatkozik meg, hogy mások vannak elhatározó befolyással cselekvésünkre, hogy minket mint socialis lényeket socialis törvények akarati elhatározásainkban föltételek elé állítanak, irányt szabnak, akadályoznak és korlátoznak, *emitt* lázadás embertársaink és felebarátaink hatalmas összességének uralma és az ez által teremtett nyomasztó kényszerhelyzet ellen. Vagyis az a két sarkalatos – mondjuk VOIGT-tal – vérmérsékleti különbség, mely az emberekben lépten-nyomon megnyilatkozik, itt a történetírás feladatai kérdésében is érezteti a maga kíméletlen hatalmát. Az egyik ember – nevezik *anarchistának* – az, kire nézve életszükséglet, hogy cselekvőképessége, önhatározása, egyéni szabadsága csorbát ne szenvedjen, ki elviselhetetlen nyűgnek és szolgálcáznak tekinti, ha egyénisége sajátosságainak szabad kifejtésében mindenütt egy más hatalommal kerül összekötésbe, mely hatalom önállóságát a legprecáriusabb színben tünteti fel. A másik – nevezik *archistának* – szívesen veti alá magát mások atyáskodásának, hacsak azok az élettel való harcának föltételeit rá nézve kedvezőbbekké tudják változtatni, lelkét attól a depressiótól, melyet az a kényszerűség idéz elő benne, hogy mindig maga legyen kovácsa szerencséjének, fölszabadítani s számára nyugalmat és a gondoktól való föloldozást biztosítani. Ki fogja tagadhatni, hogy ez a két socialis világnézet éles és merő ellentétben áll egymással, melyeket áthidalni vagy összeegyeztetni első pillantásra szinte sikertelen vállalkozásnak mutatkozik. »Mert ha a teljes szabadságot választjuk az egyén számára, veszendőbe megy a mindenki üdvét egyaránt gondozó és szem előtt tartó társadalmi és gazdasági rend, míg ha a mindenkinek egyaránt igazságos mértékkel mérő egyetemes kényszert választjuk, az egyéni szabadság megy vele tönkre.«

A két világnézet összeegyeztetése csak *történeti belátás*

kapcsán mehet végbe. De egész természetes, hogy ez a történeti belátás nem egyoldalúan, dogmatikusan kicszerzett történeti felfogás lehet, hanem olyan, mely a történelem két alapkérdését, a *véletlen-t* és a *szabad akaratot* tagadásba nem veszi. Hogy ezek a történelemben irányadó tényezők, olyanok, melyek a természettudományokban nem játszanak szerepet, azt EDUARD MEYER, a berlini egyetem híres történettanára, igen meggyőzően bizonyítja azzal, hogy rámutat, hogy egy-egy nagy csata előestéjén a hadvezér igen jól tudja, mily óriási felelősséggel járnak s mily rengeteg horderejük az ő intézkedései és elhatározásai az állam és népe jövőre vonatkozólag s mily kiható szerepe lehet a csata kimenetelére nézve a véletlennek is; s nem igen lesz hadvezér, ki a döntések perczeiben a történelem eseményeiből levont törvények könyvével a kezében fogja intézni a csatát, hanem csak számításba veszi a hasonló esetekben történeteket s a bekövetkező, intézkedéseit esetleg keresztező lehetőségeket, s ezek tekintetbe vételével szabadon határozza el magát. Mert arra tanít meg bennünket a történelem – és *ebben* rejlik az ő tanító értéke első sorban – hogy igen is van az analógiáknak egész sora, melyek lehetővé teszik, hogy egy megtörtént cselekvésnek következményeit is megjósoljuk, tehát a jövőt is meglássuk, pld. hogy megállapítsuk, hogy ma is – egy egyébiránt semleges érzelmű Európában – ha háború törne ki Francia- és Németország között, Németország marad a győztes; de megtanít arra is, hogy maguk az események tökéletesen azonosan nem ismétlődnek, mert ilyesmire a történetírás nem is tud példát; a *mi* esetünkbe tehát nemcsak az állapítható meg, hogy a háború lefolyása nem volna tökéletesen ugyanaz, mint 1870/1-ben, hanem hogy mindig ott kísért egész jövőmondásunkat prolematikussá tevő rémünk, a *vetetlen* s az alkalomadtán foganatosítandó intézkedésnek – hibás mérlegelésből, mert a szabad akarat közrejátszásából is eredő - *minden eonsequētiája*. S ha ez az, mire a történelem megtanít, előbbre helyezzük az egyének s az egyszer megtörtént eseményeknek a rajzát – s ezt a czélt van hivatva szolgálni a *rendszeres* történettanítás a gymnasiumban – de nem mellőzzük bemutatni azt is, hogy az, amit az egyes ember gondolt, tett és alkotott, hogyan él az emberek közt tovább,

hogyan fejlődik vagy enyészik, mennyire termékenyített vagy mennyire maradt meddő? Ezen, az emberiség civilizációja történetét beleszorítjuk a classikus nyelvi tanítás keretei közé, hogy segítségével s természetesen a rendszeres történet-tanítás oldalán világnézet alakuljon ki, melyet VOIGT-tal *involutionista* világnézetnek nevezünk, világnézetnek, mely *a dolgok lassú, fokozatos fejlődésében hisz*. E világnézettel felfegyverzésen ellene szegülünk annak, hogy az, kit fentebb *anarchistának* nevezünk, azaz a legteljesebb individualismustól sarkalt embernek, hogy az olyat akarjon, amivel azt árulja el, hogy a társadalom fejlődése létföltételeit semmibe sem veszi, de ellenszegülünk annak is, hogy az, kit fentebb *archistának* neveztem, ki mindent a társadalomtól vár s azt kívánja egoistikussá tenni, tagadhassa, hogy egyedek is vannak, kiknek akarata irányítólag hat a társadalomban, melynek viszonyosságaira bizony nem egy esetben a véletlen, az előre nem látható ok hat elhatározólag. így fogva fel a gymnasium kérdését, nem kellünk persze sem az archistáknak, sem az anarchistáknak, hanem csak azoknak, kiket az igazán ethikai nevelés eszméink számára fogékonyvá tesz. Erre, mint azt ugyancsak a történelem tanúsítja, eddigelé csak a vallásérkölcsei nevelés alkalmas, mely az úgy a magunkkal, mint embertársainkkal szemben tanúsítandó kötelességérzetet plántálja belénk, mely nevelés tehát üdvösen előkészíti az alapot egy a történet ismeretén alapuló világnézet kialakítása számára.

Az individualista és socialista világnézetek nagy áthidalójává tehetjük a classikus nyelvek tanításába a culturtörténeti nézőpont bevitelével a gymnasiumot. A belőle kikerült emberek, mint a társadalom vezető emberei hivatva lesznek a társadalmi szélsőségek összeegyeztetésén munkálkodni. E cél érdekében a történettanítás, valamint a classikus nyelvek valóságos missiót teljesítenek, mint a múlt gondos őrei.

Mert tisztában kell lennünk azzal, hogy a nationalismus úgy, miként az azt természetszerűleg kiegészítő democratia, imperative követelik a classikus tanulmányoknak bizonyos fokú cultusát, ha elfajulni nem akarnak. Mit is akar a magyar nationalismus? Kifejtettük fentebb: mindenben csak a *magunk* ethnikus érdekeit, csak a *magunk* nyelve és irodalma terjedésének biztosítását, csak a *magunk* nemzeti erőinek

fejlesztését és tökécsítését tartsuk szem előtt! S egy helyesen értelmzett *democratia* milyen követelményeket állít fel? Hogy mindenki, ki kellő erkölcsi és értelmi értéket képvisel, képességei értelmében az államnak hasznára lehessen, hogy feljusson arra a polczra, melyre *egyéni* értéke hivatottá teszi. Ha már most ezeknek a törekvéseknek teljesen szabad folyást engedünk, ez akkora individualismushoz vezet-het *minálunk* a nemzetfentartó faj részéről, amelyet egyenesen antisocialisnak tarthatunk s melynek eredménye előbb-utóbb csak egy lehet: *antipathia* és *aversio* azon nagyobb társadalmi egység részéről, az európai *culturnépek* egysége részéről, melynek körén belül a kisebb egység a maga céljaival és törekvéseivel *önző módon* élni és tevékenykedni akar. Ezzel szemben a *classikus* nyelvtanításnak az a módja, melyet mi *contemplálunk*, azáltal, hogy fölkelti a történeti érzéket az emberben, azáltal, hogy igazságosabban, tárgyilago-sabban, tudatosabban látja és láttatja a jelenségeket, eléri azt, hogy az általa képzett emberek mérséklőleg hatnak úgy azokra, kik *radicalis* és *egoistikus* faji politikát óhajtanak követni, mind pedig azokra, kik az *egyéni* érvényesülést tökéletesen el akarják nyomni. E *classikus* tanulmányoknak célja tehát embereket nevelni, kik nem lesznek sem merő *individualisták*, sem szélsőséges *socialisták*, kiknek kezébe tehát való a vezetés, kik a fékezők és döntő-bírák szerepét játsszák a szélső irányú politikai törekvések versenypályáin. Akkor pedig a következtetés világos: a *gymnasium*, mihelyt felismerte a maga társadalmi hivatását, továbbra is vezető szerepre hivatott élite-polgárok képző-csarnoka marad, melyről a polgári társadalom a saját maga érdekében nem mondhat le. Véssse jól az eszébe, amit *Franciaországban* a *socialista* párt egyik vezető férfia mondott, s amit *FOUILLEE* is idéz egyik szép könyvében: »Si on veut l'abaissement moral et intellectuel de la bourgeoisie, le premier point est de lui retirer l'avantage, qu'elle doit aux études classiques.« De a mi ellen-zős polgári társadalmunk a maga félműveltségében inkább azt szereti, ha a *classikus* tanulmányokat szidják s meg nem gondolja, mily veszedelem származik abból, ha nem gondoskodnak róla, hogy az emberben lakozó alaptermészet *subjectivitasát* történeti reflexió fölkeltésével mérsékeljék.

Ezen, történeti reflexió segítségével végrehajtott mérséklésre szükség van ALOIS RICHL szerint a matematikai és természettudományi tanítás keretében is. Vajjon ez hogyan történhetik meg? Nyilván arra való utalással, ami el nem vitatható tény, hogy a tudomány a maga történeti fejlődésében teljesen egységes. Ma már tudjuk, és pedig egy 1906-ban a dán matematikus, HEIBERG-től Konstantinápolyban talált palimpsestus alapján, hogy az újabkori mennyiségtantól oly igen-igen nagyra tartott infinitesimal-számítás azon részének a methodikáját, melyet integrálásnak nevezünk, Archimedes az ókorban már ismerte. S. RICHL kifejti, hogy az a lépés, melyet Galilei tett s melyet a természettudományokban oly rendkívül nagy horderejűnek magasztalnak, ugyancsak az ókor műveltségének kihatóságát illusztrálja. Plato a Menon-ban hypothesis-t állít fel egy fölvetett probléma megoldása kedvéért, hogy vajjon az erény tanítható-e? Ezt a hypothesis-t vizsgálatnak veti alá belőle levonható consequentiák megvilágításával s e consequentiáknak az adottal és elismerttel való összehasonlítása által; Galilei, ki pisai egyetemi hallgató korában buzgón és behatóan olvasta Platót, s Platóból merített érvekkel támadta az abban az időben még egyeduralomnak örvendő Aristotelesre támaszkodó nézeteket, a csakis a fogalmak világában vizsgálódó Plato módszerét a való világ jelenségeire alkalmazza és segítségül veszi még azt, amit csak itt lehetett tenni, a *kísérletet*. Így, ha rámutatunk az emberi szellem continuitására, a hagyományra tehát, a gymnasiumnak u. n. reális tárgyait is humanistikus célok szolgálatába szegődtethetjük, a történeti érzék felkeltésére és szítására, – s ezzel megekkadályozzuk azt, ami a tényekkel különben is ellenkezik, azt a hiedelmet t. i., hogy az antik és modern culturát egymástól egész világ választja el s hogy lehetetlen a kettőnek cultusát egyformán hívó lélekkel szolgálni.

VI.

A gymnasiumot tehát mint culturalis intézményt fenn kell tartani.

De midőn ezt hangsúlyozzuk, ez még nem jelenti azt, hogy a mostani gymnasiumon egyéb kivetni valónk nincs, mint a minek fentebb a magunk részéről kifejezést adtunk volt.

Két kérdésre akarunk t. i. kiterjeszkedni, először: megfelel-e céljának a latin nyelvi tanítás a görögnek taníttatása nélkül, másodsor, van-e annak a surrogatumnak, melyet nálunk facultativ célzattal az utóbbinak helyébe tettek, művelődésképző ereje? Hiszen az e kérdésekre adott felelettel a mostani classikus nyelvtanítás status quo-jára derítünk világot, azt bíráljuk el. 19 évnek a tapasztalatai szólnak hozzánk, tehát elég hosszú idő arra, hogy ezután már a leszűrődött tanulságok megszívlelésére is gondoljunk.

Már most semmiképpen sem szépíthető tény az, hogy tanárjelöltjeinknek latin tudása már vagy másfél évtized óta nem azon a fokon van, amelyen a jelölteké azelőtt volt, s amely a classikus nyelvek sikeres tanításának egyik záloga lehetne. Ezt a visszaesést többféle oknak tulajdoníthatjuk.

Tulajdoníthatjuk annak a körülménynek, hogy az egyetemre lépő tanárjelöltjeink nem a görög-latin szakcsoportosítást választják par excellence, hanem a latin-magyart. Kis hitűség-e ez a görög nyelvi tanítás életképességében, vagy erős nemzeti érzés és szeretet a magyar szellemi élet megnyilatkozásai iránt, vagy egyszerűen kényelmi szeretet, ami őket ezen elhatározásukban vezeti; – ki tudja megmondani? Következése azonban szembeötlő: lehetnek kitűnő magyar philologusok, de feladatuk magaslatán álló latin nyelvi tanárok sohasem lesznek belőlük. Tudnivaló, hogy az egész római cultura át- és átítatódott görög művelődési elemekkel. A latin nyelvben tömérdek a görögből kölcsönvett szó; a rómaiak államvallása a görög anthropomorphistikus vallásnak valóságos letéteménye; irodalmuk a görög minták szorgos utánzását de legalább is műértő gonddal történő követését hirdeti, s íróik hálás szívvel naplózzák el a görög szellemnek járó tartozásait; történetük a görögség történetével való nem egy kapcsolatnak ékesen szóló tanúbizonysága; intézményeik sincsenek ám a görög behatás híjával. Hogyan képzelhető akkor mindeme szellemi nyilvánulásoknak igaz tudományos értelmezése, ha az iskolában magyarázó tanár fejében ezek nem mint egy fejlődési sorozat láncszemei appercipiálódnak? Gondoljuk meg, valakinek magyaráznia kell Berzsenyi ódait s nem ismeri behatóan Horatiust, valaki magyar történelmet

tanít s nem ismeri a világtörténelmet, magyarázza a Duna folyását, de nem tudja, hogy az hol eredt? Hát csak nagyon hézagos lesz a tanítás, s ami a fő, a fogyatékos tudás tudata magára a tanító tanárra nézve sem lesz valami lélekemelő, s mivel lépten-nyomon kérdőjelek előtt találja magát, melyekre feleletet kapni nem tud, nyúgnak és tehernek fogja érezni e tárgyat; ennek következtében ellenszenves is lesz a szemében s nem meggyőződéssel teljes apostola lesz neki, hanem ahol csak szerét ejtheti, Iskáriótja. S amióta a görög nyelvet facultativ tárgygyá fokozták le, az egyetemre is mind több és több oly ifjú kerül, ki tanult ugyan latinul, de görögül nem s így abban a meggyőződésben élhet, hogy egész classikus műveltsége alapján véve keveset ér, érezheti, hogy mégsem egészen az, ami tulajdonképi gymnasista társa, s hogy *görög tudás birtokában még több lehetne*. Ugyanaz a meggyőződés tehát, mely BEÖTHY AKOST szóaltatta volt meg a görögnyelvi parlamenti vita alkalmával 1890-ben: »Mindig azt találtam – monda – hogy ismereteim nem elég szilárd alapon nyugosznak, mert éppen a görög nyelv, sőt mondhatnám a görög nyelvnek terméskövei hiányoznak belőle.« Azt állíthatjuk, hogy valamiről sejtelmet kapott, minek lényegét soha alapján meg nem érthette, forrásokhoz zarándokolt, melyeknek vékonyan előszivárgó vize üdítette ugyan, de szomjúságát oltani mégsem volt képes. »A görög-latin gymnasium alapját – mondja HARNACK, a híres protestáns theologus az 1900-iki berlini tanügyi conferentián – az alkotja, hogy benne a görögöt s a latint párhuzamosan tanítják; a két nyelv egymást világítja meg; egyik jó segítségére a másinak, nem grammatikai tekintetben pusztán, hanem mint culturalak: és literaturák hordozói.« S ugyanakkor MOMMSEN hasonlóképp nyilatkozik: »Izolált latin nyelvi tanítás nagy fonákság, s a philologia mai állásával – mikor t. i. a görög nyelvi tanulmányok oly hatalmas sudárba szöktek – össze sem egyeztethető.« Az a hazai szakértekezletünk, melyet Csáky Albin gróf 1890-ben tudósok- és paedagogusokból hívott össze, a görög nyelv sorsát féltette a reformtól; az eredmény más lett: nem a görög nyelvet sújtották halálosan, hanem mint azt a sokkal mélyebben látó németek jósolták, a latin nyelvi oktatás öltötte magára a faciès Hippocraticá-t.

Es a görög pótló? A Csáky Albin gróf ministerségének ez az elhibázott alkotása, mely föltételezi, hogy a tanár a görög irodalmi olvasmányt épp oly szakavatottsággal tudja értelmezni, mint a magyar irodalmi terméket, vajjon hogyan fest? Akkora hatást tett-e minálunk a görög irodalom a magyarra, hogy tanácsos, ha a kettő egy ember kezében nyer kölcsönös megvilágítást? A görög irodalom ismerete, a görög irodalomtudomány terén termelt óriási anyag útvesztőjében való tájékozódás már magában véve egész embert tételez fel, hát a korábbi századok magyar culturájában hol tapogathatjuk ki az antik hellén culturának a nyugati népek művelődésében mindenestre valamivel erősebben lüktető érverését? S ha mégis kitapogattuk, arra mutassunk-e rá, hogy ezt mind Róma közvetítette velünk, illetőleg a Nyugat? A görög-pótló tanára görög művészet történetét és görög philosophiát is tanít, a görög-alkotó genius két legmagasabb megnyilatkozását. Ha magyar szakos, vehette-e magának azt az időt és fáradságot, hogy Görögország és Itália műkincseit legalább látásból ismerje, a görög philosophia irodalmába annyira beleolvassa magát, a mennyire azt egy ilyen stúdium megköveteli? S ha görög szakos tanár kezébe adják, miféle alantjáró működés az, amit a magyar irodalmi művek értelmezése terén kifejt? A görög irodalmi művek olvasatásánál pedig, ha érti tárgyát, lép-ten-nyomon meg kell alkudnia az eredetihez képest különösen még minálunk halvány visszfényű fordításokban fel-feltünetező hibákkal, s ha még hozzá szereti is szakmáját, a görög philológiát – s ethikus gondolkozású ember kell, hogy szeresse – ugyancsak szenvedni fog a görög-pótló tantárgy tantervében megnyilatkozó fonákság terrorja alatt. Kérjük, hogyan is történhetett mindez? De ha elolvassuk FENYVESSY FERENCZ-nek »A görög nyelv tanításának kérdése Magyarországon« című könyvét, azonnal a nil admirari álláspontjára helyezkedünk; akkor ez az érv hatott különösen a képviselőházban, Fenyvesynek ez a hatásos érve: »T. ház, van szerencsém bejelenteni, hogy Beöthy Ákos, aki nem tud görögül, eleven czáfolatja egész érvelésének, mert ha valaki nem tud görögül s mégis az előadásnak oly tisztaságával, correctségével, a definitiók oly praecisításával s a logika oly biztonságával rendelkezik, az csakugyan nem szorul a görög nyelv

tudására.« S hatott az, hogy a görögellenes mozgalom élén Schwarcz Gyula állott, ki mint a democratiák történetírója, már eleve táplált ellenszenvvel az athéni nép életének megnyilatkozásai iránt – mint ahogy azt HORNYÁNSZKY GYULA kifejtette, – »már kitűzött céljának értelmében bírálattal akarta pótolni a megértetést, s mint a természettudományi kutató-soknak kissé egyoldalú tisztelője történész volt pszichológiai ismeretek nélkül s híjával annak, amit *történeti érzék*-nek nevezünk.« Következőleg a classikus nyelvtanítás igazi rendeltetését még csak ösztönszerűleg meg sem sejtette.

Elérte azonban azt, hogy egy oly tantárgyat alkottak, melynek tanítására voltaképpen senki sincs az országban képesítve, mely tanításban való rátermettségre a tudomány mai állása következtében megfelelő embert alig-alig találhatnak; s mivel ez így van, mivel ennek következtében főszyínen mozog a tárgy tanítása s igazán művelődésképző ereje nincs, mert alig van fordításunk, mely az eredetinek congeniális reproductiója volna, mindenütt csak halvány lenyomatokat kap a tanuló és némely tanárnak a görög philológiában való járatlansága miatt hamis, elmosódott körvonalakat, mivel a görög-pótló tárgy sokban oka annak, hogy a latin tanításnak az eredménye visszament, mert a görög-pótló anyaga nem világítja meg annyira a latin cultura területeit, úgy, ahogy azt egy czélszerűen tervezett és czélszerűen vezetett görög nyelvi tanítás teheti, azért a közvélemény és illetékes tényezők fóruma előtt ennek a görög-pótló tantárgy tanításának a megszüntetését kell követelni.

Nem teszünk tehát semmiféle engedményt a korszellemnek? A történeti szempontnak a tanításba való bevitele folytán valami lényegesen nem módosul a classikus nyelvekre fordított óraszám mennyisége. Mert amit a latin nyelvnek az I. osztályban való elhagyása következtében veszítünk, azt, ha nyelvi tekintetben eredményt akarunk elérni, a II., III. és IV. osztályokban a latin óraszám megbővítésével be kell hoznunk. Magában a IV. osztályban heti 1 órában tanítani kell a görög olvasást, írást s a declinatiót is; mert nézetem szerint a görög betűk *biztos* ismerete a humanistikus alapokra fektetett műveltségnek van olyan postulatuma, mint pl. a betűszámtannak az elemei. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint

az a körülmény, hogy a dán iskolaügy szervezői a III. o.-tói kezdve bifurkált középiskolában a *matematikai* csoportban az V. o.-ig heti egy-egy órában tanítják a görögöt is. Ilyen, de az V. o.-lyal kezdetét vevő bifurkáció lebeg az én szemem előtt is: az egyik csoportban a classikus nyelvek alkossák a tanítás gerinczét a jelenleg divó óraszámmal, a másikkban *kiterjedtebb óraszámú* latin tanítás legyen, mi a görög elhagyása miatt kárpótolna s a görög helyét gymnasiumok szerint váltakozva olasz, francia, illetőleg angol nyelvtanítás foglalja el tisztán a direct módszer szempontjainak szemmeltartásával. S mivel közoktatásügyünknek legfőbb baja az, hogy gymnasiumba nem való elemek mélyen lenyomják a középiskola által czélba vett eredményt, a reáliskolák szaporítandók, a gymnasium III. o.-tói kezdve numerus clausus hozandók be, melynél az előző esztendőben a nyelvekben felmutatott összeredmény legyen az irányadó; a minősítési törvény gyökeres revisiónak volna alávetendő, a reáliskolai latin nyelvi tanítás megszüntetendő s felállítandók volnának bizonyos pályákra előkészítő szakiskolák, melyekbe a tanulók a gymnasium, illetőleg a reáliskola IV. o.-nak az elvégzése után léphetnének. A 8 osztályú gymnasium elvégzése képesítsen az egyetemre, a reáliskola csak a műegyetemre, mert socialis szempontból még mindig üdvösebb, ha humanistikus és realistikus képzettségű emberek állnak egymással szemben a társadalomban, mindegyik felekezet a maga munkakörében, a maga világnézetének megfelelőleg, hittel és meggyőződéssel, kellő tudással vértzetten és alapossággal teljesítve a rája háramló feladatokat, mintha világnézettel lépnek ki az életbe, mely világnézet ugyan történeti akar lenni, de a czélt magában nem testesíti meg, mert egy *bizonyos irányban* csak félműveltséget ad és nem összhangba olvadó szellemi kiképeztetést. A középiskolában a vallási és erkölcsi nevelés, majd az életben azután a socialis oktatás tekintse feladatának a kétféle ismeretkör által közvetített felfogások közt mutatkozó különbségek érdességét elsimítani közösen elfogadható eszmények és czélok kitűzésével, minők bőven kínálóznak, de melyekre feladatunk körülhatároltságánál fogva itt nem terjeszkedhetünk ki.

Ismétlem, a gymnasiumot mint culturális intézményt fönn

kell tartani. Fönn kell tartani azon szempontok miatt is, melyeknek HARNACK 1904-ben adott kifejezést s mely szempontok között nem az utolsó az, hogy a gymnasiumot végzett ember a modern ember gondolkodásának és a modern nyelvnek bizonyos sajátosságait könnyebben érti meg és helyesebben értékeli s hogy a művészi fordítások ismeretét azok terjesztik és tartják fenn legjobban, kik az eredeti szöveget is ismerik. Összehasonlítva az ókort a modern kor bonyolult jelenségeivel, azt vesszük észre, hogy amannak tanulmánya oly kört nyit meg számunkra, melynek területe teljes egészében fekszik előttünk, melyben az emberi jelenségek egyszerű, éles, átlátszó és nagy arányokban bontakoznak ki előttünk, míg emitt egymást keresztező vonalak beláthatatlan sokasága nehezíti meg szemléletünket.

S valamíg ilyen eszményi és fenkölt cél sarkalja vala az emberiséget végignézni a saját múltja eseményein s vizsgálni a maga felette összetett alkotású psychejének az evolúcióját, addig a classikus tanulmányok és classikus nyelvtanítás uralmát nem féltém: elvégre a természettudomány sem foglalkozik kizárólag a jelennek objectumaival. Miként mi a ragyogó égbolt csillagainak valójában véve csak a múltjukat látjuk, de az nem gátol meg bennünket abban, hogy csendes éjszakákon, midőn a szekerek lármája s az utca vásári zaja elült, elragadtatva szemléljük, úgy gyakorta fel fogunk tekinteni és gyönyörködni továbbra is az emberiség múltjának áhítatos szemléletében.